

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДИСКУРСИ  
ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ  
У ПОЛІЕТНІЧНІЙ ДЕРЖАВІ  
(на прикладі Австро-Угорщини)**

*У статті розглядається категорія «політична участь як один з індикаторів вимірювання та процесів демократизації в поліетнічних державах, інституціоналізований механізм впливу громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів та процес вироблення політичних рішень, за допомогою якого реалізуються артикульовані ними суспільно-політичні інтереси. Більшість положень теорій політичної участі, сформованих для аналізу політичного процесу в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності, володіють адаптивними можливостями для аналізу особливостей процесу реалізації політичної участі етнічними політичними акторами.*

**Ключові слова:** політична участь, політична система, етнічні політичні актори, дуалістична імперія.

У регіоні Центрально-Східної Європи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. усвідомлення етнонаціональної єдності здебільшого недержавних спільнот поєднувалось з боротьбою за політичне самовизначення, а взаємодія етнічних політичних акторів визначала напрями етнонаціонального розвитку окремих частин дуалістичної Австро-Угорської імперії. Лейтмотивом етнонаціональної політики останньої були зрівноважене відображення етнонаціональної різноманітності регіонів, яка певною мірою підтримувала внутрішньополітичну стабільність в Дунайській монархії. Соціально-політичні зв'язки і процеси, територіальна консолідація і ментальна ідентифікація етнічних територій забезпечили формування нової якості етнонаціональних спільнот, які поступово перетворилися із соціально-територіальних формацій, що по-новому використовували стару етнокультурну основу, в акторів політики. Унаслідок цього етнонаціональна ідентифікація індивіда здійснювалася не лише за походженням й за індивідуальним самовизначенням («суспільства спостерігачів»), але й за його політичної участі як громадянина

держави («суспільства участі»). Оскільки інститут політичної участі є надзвичайно складним соціокультурним явищем, і його теоретичний розгляд вимагає створення комплексної теорії, що охоплюватиме у цілісному аналізі безліч аспектів соціально-політичної динаміки сучасного суспільства [3, с. 23], то у розрізі дослідження інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині загалом і зокрема в Галичині й на Буковині, необхідним є аналіз основних теоретико-методологічних підходів щодо аналізу феномена політичної участі. Це дозволить з'ясувати теоретичні основи проявів політичної участі в різних соціально-політичних умовах, а також чинники інституційного характеру участі громадян у політиці.

В сучасній політичній науці політична участь є однією з центральних категорій і розуміється як вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів та процес вироблення політичних рішень. Відтак, вона згідно із визначенням української вченої Н. Ротар передбачає дії громадян щодо делегування повноважень; діяльність, спрямовану на підтримку кандидатів і партій у виборчому процесі; участь у діяльності партій і груп інтересів; політичну суб'єктивність громадян у міжвиборчому політичному дискурсі [13, с. 19]. Окрім реалізації ролі механізму соціальної взаємодії громадян, політична участь є безперечним інтеграційним інструментом, спрямованим на соціально-політичну консолідацію суспільства або його окремих сегментів. У найзагальнішому вигляді до функцій політичної участі в рамках демократичної системи відноситься артикуляція, агрегація та представництво різноманітних інтересів громадян, легітимація політичної системи, а також соціальна інтеграція та політична соціалізація населення. Основними ж факторами, від яких залежить практика політичної участі, є особливості самого суб'єкта політичної участі, умов, в яких вона відбувається, та загальних параметрів політичної системи.

Сьогодні в політичній науці виокремлюється низка класичних теорій політичної участі, які можна адаптувати до визначення основних принципів взаємодії етнічних політичних акторів в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності.

Особливості процесу реалізації політичної участі тими чи іншими громадянами, які залежать від їхнього майнового статусу визначили С. Верба та Н. Най: «... політична участь є переважно діяльністю більш багатих, краще освічених громадян з характером діяльності, що має високий соціальний статус, тобто тих, хто потребує соціальних

благ в результаті політичної участі меншою мірою, ніж ті, що і так мають переваги у соціальному плані» [23, с. 150]. Така оцінка політичної участі – підтримка з боку держави громадян залежно від їхнього майнового статусу – виразне виборчі цензи, на підставі яких певним категоріям громадян надавалося право обирати й бути обраними в Габсбурзькій монархії. Відтак обмежувалася сфера політичної участі раціонально вивіреною (інструментальною) активністю, її мета зводилася до опосередкованого контролю громадян за реалізацією урядовими структурами певних політичних курсів. Ця диспозиція не тільки певною мірою коригує усталену у вітчизняній науці оцінку формалізації політичної участі громадян Австро-Угорщини, але й розширює горизонти тих механізмів, які держава втілювала зокрема в Галичині й на Буковині у досліджуваний період. Ми припускаємо, що політична участь у тогочасному західноукраїнському суспільстві здебільшого вносила до нього певну диференціацію, розділяючи його на «своїх» і «чужих». Більше того, у досліджуваному хронотипі політична участь певною мірою виражала соціально-політичний конфлікт, але у його конструктивній формі, відрізняючи інституціоналізовані конфлікти від деструктивних спорадичних соціальних вибухів.

У цьому контексті продуктивною вважаємо і думку італійського політолога А. Піццорно про дві суперечливі функції політичної участі. З одного боку вона дозволяє тим групам людей, які досягли менших успіхів на економічному ринку, використати політичні засоби, щоб виправдати своє становище, з іншого – соціально і економічно процвітаючі громадяни також здатні використати політичні засоби, щоб підсилити свої переваги. Відтак серйозні проблеми виникатимуть, коли нижній клас економічно і соціально обділених людей не має можливості/здатності винести свої проблеми на порядок денний нації своїми політичними діями [22, с. 16].

Значно розширюють зміст політичної участі М. Кааза та А. Марш, які розуміють її як «вільну активність громадян, зорієнтовану на прямий чи опосередкований вплив на ухвалення тих чи інших варіантів або альтернатив на різних рівнях політичної системи» [20, с. 28]. Таке розуміння політичної участі, як системи усвідомлених цілеспрямованих дій, вказує на її добровільний та автономний характер, а принципи мобілізаційних практик – вкладаються у параметри політичних технологій або недемократичних режимів. У випадку нашого дослідження таке достатньо широке визначення політичної участі, що охоплює всю діяльність, яка здійснюється з метою впливу на процес ухвалення політичних рішень на різних

рівнях політичної системи громадянами добровільно, є важливим для визначення якості участі етнічних політичних акторів. У цьому випадку вона вимірюватиметься за фактичним впливом на політичну систему Австро-Угорщини процесів інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів Галичини і Буковини. Адже у випадку інтерпретації М. Каазе та А. Марша не йдеться про з'ясування, яким чином або чи взагалі легітимовані суб'єкти політичного процесу, чи включені вони до державних або недержавних структур, чи визначають вони себе як союз/асоціація/партія або існують у довільнішій формі. Відтак, керуючись міркуваннями вчених, можемо припустити, що аналіз політичної участі громадян Австро-Угорщини, завжди передував з'ясуванню ступеня усвідомлення етнічними політичними акторами того, на якому рівні та в яких органах відбувалося вироблення політичного курсу – у парламенті (рейхсраті), крайових сеймах (ландтагах), політичними партіями, урядовими структурами, імператором чи місцевими органами влади (намісництвами/крайовими правліннями). У цьому випадку не грає ролі і форма політичної участі – конвенційна чи неконвенційна. Такий підхід до політичної участі, який не зважає на персональні особливості політичних акторів, як і на її детермінанти, як стверджує М. Каазе, покаже політичну участь як різновид соціальної поведінки. Остання «виникає в складному взаємозв'язку між інституційними структурами, конкретними політичними подіями, груповими зв'язками та індивідуальними особливостями» [18, с. 525-526]. Відтак, характер політичної участі залежить від специфіки взаємозв'язків між інститутами політичної системи та взаємодії між акторами політичного процесу.

На думку англійського державознавця Г. Перрі, політична участь відіграє важливу роль як для політики взагалі, так і для демократії зокрема: «Політика без участі містить внутрішню суперечність, а демократія без участі є беззмістовною» [21, с. 15]. Учений вважає, що у демократичному суспільстві участь має багатофункціональне призначення, більшість теорій політичної участі можна об'єднати у дві групи підходів: «інструментальних» теорій та «теорій розвитку». Зокрема перша з них розглядає політичну участь як засіб до певної обмеженої мети, зокрема для кращого захисту особистих чи групових інтересів. Оскільки інструментальні теорії вказують на захисну функцію участі чи вимагають ширшої політичної участі як засобу для досягнення своїх цілей, то участь основної маси «політичного населення» вважається найефективнішим засобом проти тиранії чи для протистояння бюрократії і централізації. Згідно із другою групою,

політична участь є суттєвою частиною розвитку людських здібностей, а тому є майже самоціллю і частково засобом цього розвитку, і частково частиною цього процесу розвитку. А що елементи обох підходів можуть поєднуватися («два стилі мислення про участь»), то можливим є й поява третього стилю – «альтруїстської участі». Власне, він міг би виникнути у контексті розвитку і відновлення життя територіальних громад [21, с. 18–19]. На нашу думку, ця теза може бути адаптованою і до реалій етнотериторіального розвитку Австро-Угорщини – через виокремлення етнічного виміру мобілізаційного потенціалу політичної участі населення Галичини і Буковини. Ймовірно, що тут йдеться про вербально-емоційний рівень політичної участі. За форм прояву останнього зростає рівень інтересу і характер політичної інформованості суб'єкта участі (громадянина) до політичних процесів, що відбуваються у країні

Особливості політичної участі громадян в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності також можна розглядати і через механізм співгромадської демократії А. Лейпхарта, яка є різновидом консенсусної демократії. За його визначенням, співгромадська демократія – це форма організації суспільства, «яка передбачає таку організовану взаємодію основних «одиниць» (етнічних, релігійних чи культурних спільнот, котрі складають політію), за якої жодна з них не опиняється протягом тривалого часу в стані, який може бути розцінений як ізоляція» [6, с. 20]. Оскільки ця модель має практичний сенс у багаторівневих (багатоукладних) суспільствах, де політичні протиріччя і лінії соціальних розмежувань в цілому збігаються з межами/кордонами соціальних протиріч (майнових, територіальних, мовних, культурних, національних, релігійних тощо), то політичні фігури (партії, об'єднання) у такому суспільстві формуються з урахуванням цих реалій і репрезентують інтереси певних сегментів суспільства. А що основним принципом розв'язання політичних проблем А. Лейпхарт трактує діалог, а конфлікти є, скоріше, винятком, аніж правилом, то вони врегульовуються процедурним узгодженням інтересів, віднайденням взаємоприйнятних рішень, досягнення консенсусу. Цей механізм, на нашу думку, є цілком прийнятним для дослідження процесів внутрішньої інституціалізації українських, румунських, німецьких і єврейських політичних акторів на Буковині у його, сказати б, компромісно-консенсусній складовій. Йдеться тут про «Буковинську згоду» 1910 р., яка продемонструвала еволюцію однієї етнополітичної ситуації до іншої – компромісу й співпраці. Почасті такий підхід можна використати і для з'ясування природи «Галицького

компромісу» 1914 р. – початкового етапу конструктивного діалогу українських і польських політичних акторів у Галичині.

Концептуальні засади щодо оцінок рівня політичної участі громадян містять теорії демократії та демократизації, представлені, передусім, дослідженнями Й. Шумпетера та Р. Даля. Як базову вихідну модель для побудови емпіричних концептів вимірювання демократії та процесів демократизації використовують теорію Й. Шумпетера – для аналізу процесів переходу до демократії з позицій реальної політичної конкуренції [1, с. 44–45]. Модель демократії, запропонована вченим, виражає особливості політичної системи індустріального суспільства з фрагментарною структурою соціального і політичного конфліктів, недостатньою поінформованістю електорату, толерантністю політичної культури та сформованою групою технічно підготовлених експертів. Й. Шумпетер пропонував досліджувати демократію з позицій законів економічної конкуренції, коли основними конкурентами в боротьбі за владу стають елітарні групи. Це особливо важливо, якщо зважити на те, що, по-перше, у випадку захисту групових інтересів етнічними політичними акторами Галичини і Буковини саме політичні суперечності виступали мобілізаційними факторами електоральної та протестної електоральної участі і, по-друге, етноекономічні та ціннісні протиріччя були одними з каталізаторів міжгрупової конкуренції. Слід підкреслити, що Й. Шумпетер запропонував ефективну схему мотивації політичної участі двох основних суб'єктів виборчого процесу. Перший з них – лідер – діє переважно раціонально, оскільки виходить з чітко окреслених цілей та має відносно сильну і усвідомлену мотивацію політичної участі. Другий суб'єкт – виборці, будучи колективним суб'єктом електорального процесу, в реалізації тієї чи іншої форми політичної участі спирається здебільшого на поза раціональні мотиви. В процесі електоральної взаємодії еліта, яка обирається на певний термін, перебирає на себе функції політичного представництва інтересів більшості населення, яке, в свою чергу, позбавляється можливості діяти упродовж такого ж відрізка часу [11, с. 312].

Аналізуючи процес взаємодії політичних лідерів та виборців, учений рекомендував враховувати технологічні елементи, які сьогодні відомі як політичні технології. За аналогією з ринковими механізмами, коли споживачі «настільки залежать від впливу реклами й інших методів впливу, що виробники частіше диктують умови замість того, щоб самим керуватися бажанням споживачів», у політиці технології згодом стають настільки впливовими, що «не народ у дійсності порушує і розв'язує питання; ці питання, що визначають його долю,

порушуються й вирішуються за нього» [16, с. 27, 336]. А що Й. Шумпетер розумів виборчий процес як реальну (раціональну) політичну конкуренцію за політичне лідерство, характерну для будь-якого суспільства, то основним механізмом актуалізації прихованих інтересів виборців вчений вважав вибори, які відбуваються на засадах конкуренції. Саме конкурентні вибори здатні створювати інші свободи, зокрема свободу слова, друку, віросповідання. На його думку, забезпечити процес перетворення мирної боротьби між елітарними групами суперників на законну норму політичного процесу здатні сильні партії. Вони і є посередниками між громадянським суспільством (буденними потребами виборців) та політичною системою, виконуючи при цьому і регулятивні функції у процесі конкуренції за владу, яку здійснюють елітарні групи. «... навіть та невелика ініціатива, яку виявляє електорат, погоджуючись на ту чи іншу кандидатуру, обмежується наявністю партій. [...] Партія – це група, члени якої ставлять собі за мету спільними діями в конкурентній боротьбі здобути політичну владу» [16, с. 351]. Вчений вважав, що існування партій і політиків засвідчує, що «виборці не здатні на інші дії, крім масового переходу на бік того або іншого кандидата, тобто намагання регулювати політичну боротьбу шляхом точного повторення практики торговельної асоціації» [16, с. 351]. Дотримуючись економічного підходу до пояснення політичних процесів, вчений радив політикам запам'ятати вислів: «Я торгую голосами так само, як вони (бізнесмени. – І. М.) торгують нафтою» [16, с. 353–354]. Політичні партії в теорії Й. Шумпетера виступають у ролі організуючого початку, що дозволяє виборцям зрозуміти колективну природу вибору, який вони здійснюють в електоральних ситуаціях. «Для того щоб терміни «делегування» та «представництво» взагалі мали якийсь сенс, вони мають стосуватися не окремих громадян..., а народу в цілому. Тоді можна уявити, що народ як такий делегує свої повноваження, скажімо, парламентові як своєму представникові» [16, с. 308].

Подальшої розробки теорія Й. Шумпетера одержала у працях Дж. Сарторі про «конкретну демократію». Для нього демократія – політичне змагання між групами лідерів за підтримку населення, яке відображається на періодичних виборах. У міжвиборчий період громадяни можуть критикувати, але не повинні прагнути управляти. Вони мусять поважати «поділ праці» між ними та урядовцями, тому за такою схемою перші є швидше «контролерами», аніж «учасниками» [22, с. 5]. Тому основним критерієм життєздатності ліберальної демократії вважають не високий рівень участі громадян у політиці, а

стабільність системи та її здатність контролювати лідерів. З цього погляду, громадянська участь відіграє лише обмежену роль у демократії. Під останньою, на думку Н. Ротар, фактично розуміють найменш політизовані форми політичної участі, наголошуючи не просто на участі населення, а саме громадян країни: «Якщо при аналізі політичної участі голосування виступає як центральна, основна форма, то під час використання категорії *громадянська участь* голосування є однією з найменш дієвих, несуттєвих форм участі» [13, с. 32]. На нашу думку, такі підходи до актуалізації громадянської участі прийнятні у сенсі можливої формалізації Австро-Угорщиною політичної участі громадян через створення громадських об'єднань і право громадян на громадські зібрання, а відтак – представництва і захисту інтересів громадян та інтересів певних соціальних груп на різних рівнях прийняття рішень. Адже громадянська участь спирається на знання й цінування людьми власних прав і свобод, визнання суспільних норм і законів, готовність їх дотримуватися, здатність ставати на захист своїх інтересів, вміння вимагати від уряду виконання його функцій, відповідати за використання своїх прав і свобод [10, с. 261].

Елітарна теорія демократії, проаналізована вище, принципово подібна до плюралістичних теорій демократії, а однією з її найпоширеніших є концепція поліархії Р. Дала. Для вченого реалістичний варіант демократії – *поліархія* – передбачає змагання, відкрите для участі, тому її зміст визначається двома взаємозалежними вимірами – політичної участі та політичної конкуренції. Ідея необхідності політичної участі громадян як чинника забезпечення життєздатності демократії відображена Р. Далем в основних параметрах демократії: виборна влада; вільні та справедливі вибори; включаючи виборче право; право претендувати на обрання; свобода висловлювання власної думки; альтернативна інформація; організаційна самодіяльність [12, с. 269, 270]. Як зауважує Р. Даль, політична участь має розумітися не тільки як право громадян брати участь у вільних та чесних виборах, а й «так би мовити, в системі суспільного опанування» [5, с. 9]. Відтак право участі у виборчому процесі одночасно збільшує шанси громадян на конвенційну опозиційну участь і навпаки, «відсутність права на опозицію майже позбавляє права на «участь» того змісту, що його він має у країнах, де існує суспільний протест» [5, с. 10]. Зважаючи на взаємозумовленість електоральної та опозиційної форм політичної участі, Р. Даль підкреслює, що усі громадяни мусять мати адекватні та рівні можливості для вираження своїх власних переваг стосовно кінцевого результату їх діяльності. Тому заперечення за будь-яким



громадянином можливостей ефективної участі означає, що «їх переваги не беруться до уваги, оскільки невідомі або враховані невірно» [4, с. 163].

Зауважмо: у сучасній політичній науці авторитетною є точка зору, відповідно до якої тільки повноправні громадяни, при інших рівних умовах, є достатньо компетентними для участі у виробленні рішень, обов'язкових для усієї політичної системи [13, с. 24]. У нашому випадку така парадигма актуалізує проблему політичної участі євреїв в Австро-Угорщині. Адже специфічна етнополітична модель Габсбурзької монархії передбачала гарантування рівності прав групи при одночасному невизнанні її соціокультурних особливостей. Саме таку позицію центральна влада обстоювала в «єврейському» питанні. Сутність її зводиться до констатації того що, будучи рівноправними австрійськими громадянами, євреї були позбавлені права участі, зокрема електоральної, як окрема національна і політична спільнота. Тому сутність етнонаціональної політики Відня ми визначаємо такою, що пропонувала громадянське рівноправ'я в обмін на етнічне самозречення. За такої моделі небажаному з точки зору центральної влади «чужому» пропонувався той своєрідний варіант рівності, який де-факто означає нерівність. Адже, враховуючи сучасні критерії в тлумаченні рівноправ'я, збереження самостійності громадянина, а отже – й групи, його слід трактувати невід'ємним, природним правом. Отже, ціна, яку мали сплачувати євреї Дунайської монархії за рівність з іншими громадянами, – непропорційна, а застосована щодо них схема засвідчує використання владою у сфері етнонаціональних відносин елементів селективності. Зокрема йдеться тут й про позицію нації-держави стосовно введення національного кадастру, зокрема окремої Єврейської курії.

У цьому контексті підкреслимо, що останнім часом все більшого значення набуває ще один зріз у визначенні суті політичної участі, коли вона ставиться в залежність від того, ким реалізується в політичному просторі. Зокрема йдеться про громадянство окремих осіб, які виступають у ролі акторів політичного процесу. Оскільки проблема участі негромадян у політичному процесі країни, в якій вони постійно проживають, є досить актуальною для сучасної політичної науки, то щодо теоретичного розв'язання цієї проблеми виокремлюють кілька основних підходів – М. Дж. Міллера, Р. Брюейкера та Х. Ларді.

Прихильник традиційного розв'язання питання співвідношення громадянства і політичних прав людини М. Дж. Міллер наголошує, що позбавлення негромадян політичних прав не завжди повинно мати

абсолютний характер. «В умовах західних демократій іноземці мають можливість брати участь у політичному житті своїх рідних країн і бути представленими організаціями, які орієнтуються на ці країни. Таку форму участі можна назвати традиційною, і, судячи з усього, вона залишається основною формою політичної активності іноземців у країнах Заходу» [8]. Окрім виборів, моделями участі у політичному житті дослідник називає такі напрями: участь у політичному житті країни імміграції; право дорадчого (консультативного) голосу; участь у діяльності заводських і фабричних рад; участь у діяльності політичних, релігійних і громадських (суспільних) організацій; участь у позапарламентській опозиції. Якщо перший напрямок відноситься до політичного життя країни імміграції, то решта – до політичного життя країни проживання [8].

«Членство без громадянства» – провідна ідея Р. Брюбейкера, який спеціально дослідив економічні та соціальні права «негромадян». «Володіння повними політичними правами зовсім не гарантує їхнього ефективного використання – зосібна, тими групами суспільства, які можна було б назвати слабкими в організаційному і фінансовому сенсі позбавлення – чи само позбавлення – іммігрантів формального громадянства призводить до того, що значна частина населення країни (у т.ч. особливо значна частина осіб, які займаються фізичною працею) не має права участі у виборах; а інтереси груп, позбавлених виборчих прав, як правило, практично не враховуються у рамках демократичного політичного процесу» [2]. Вчений пропонує розглядати сучасну систему («подвійного») членства легалізованих мігрантів у країнах Західної Європи і Північної Америки і осіб без громадянства в країнах Прибалтики у вигляді двох концентричних кіл. Перше, «внутрішнє», коло символізує тих членів суспільства, які входять у національну політичну спільноту і є громадянами. Друге, «зовнішнє, коло символізує участь в національній соціально-економічній спільноті та охоплює, окрім громадян, що постійно проживають у країні, іноземців, негромадян, а в Європі – громадян країн ЄС, що проживають у країні. Парадоксом співіснування цих двох кіл Р. Брюбейкер називає самовиключення/виключення члена соціально-економічної спільноти зі спільноти політичної. Оскільки самовиключення пов'язане з тим, що надійний статус натуралізованого іноземця може задовольняти людину та уповільнювати її дії на шляху отримання статусу громадянина, то демократія, на думку дослідника, може відбутися тільки за умови максимальної відповідності контурів зовнішнього і внутрішнього кіл. Зокрема членство у політичній спільноті передбачає окремі привілеї і

окремі обов'язки, які не поширюються на членів ширшої соціально-економічної спільноти. До таких привілеїв Р. Брюейкер відносить право на участь у національних виборах, прямим наслідком якого є право участі у формуванні національної політики. Крім цього, члени політичної спільноти володіють правом обіймати посади, пов'язані із використанням суспільної влади. Серед обов'язків, притаманних тільки членам політичної спільноти, учений називає військову повинність [2]. Ми вважаємо таку думку продуктивною щодо дослідження громадянської і політичної участі етнічних акторів в Австро-Угорщині, адже у випадку євреїв Галичини і Буковини, котрі, як і їхні одноплемінники в Габсбурзькій монархії були позбавлені прав національної, а відтак і політичної спільноти, саме нація-держава інтегрувала їх в етнополітичний організм на підставі загальної військової повинності [9, с. 384–388], а отже – де-факто визнавала членами політичної спільноти. А якщо йдеться про Брюейкерове розуміння участі – що окремими політичними правами наділяються не лише громадяни, але й особи, які є членами суспільства з соціальної та економічної точок зору, то залучення західноукраїнських євреїв у загальнодержавний контекст за допомогою, передусім, економічної інтеграції було, ймовірно, заходом нації-держави щодо формування напівчленів суспільства, які вже на досліджуваній нами період володіли невід'ємними економічними правами, але були цілковито позбавлені прав та обов'язків національної спільноти.

Політичну участь один з очільників комунітарної теорії Х. Ларді вважає центральною у процесі створення стійкого політичного співтовариства (спільноти). Індивідуальні актори, зауважує він, за допомогою політичної участі пізнають себе та усвідомлюють власні політичні інтереси, соціалізуються та реалізуються в певній політичній системі відповідно до її норм і правил. А тому, вважає дослідник, неправильно заперечувати право політичного голосу за тими, в кого відсутній юридичний статус громадянина [19, с. 76–77, 98, 99].

Дослідження ролі політичної участі громадян у процесах модернізації та демократизації є ще одним важливим теоретико-методологічним дискурсом аналізу взаємодії політичних акторів в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності. Визначаючи основні чинники модернізаційних процесів С. Гантінгтон підкреслює, що вони пов'язані «зі все більшою участю у політиці різних соціальних груп», яка «для соціально мобілізованого індивіда є засобом висхідної мобільності» [15, с. 52, 71]. Схематично зображуючи значення політичної участі для процесів модернізації, вчений пропонує такий ряд залежностей: 1 – Соціальна мобілізація :

Економічний розвиток = Соціальне розчарування; 2 – Соціальна фрустрація : Можлива мобільність = Політична участь; 3 – Політична участь : Політична інституціоналізація = Політична нестабільність [15, с. 89-90]. Проведений аналіз дозволив С. Гантінгтону розрізняти два типи політичної участі – *автономну* (свідому) та *мобілізаційну* (примусову). У масовому суспільстві «політична активність характеризується неструктурованістю, непостійністю, аномією та строкатістю. Характерною формою політичної активності населення для такого суспільства є масовий рух, який поєднує насильницькі та ненасильницькі, законні та незаконні дії, примус поряд з переконанням» [15, с. 104]. А через те, що у масовому суспільстві відсутні організовані структури, які б співвідносили політичні прагнення та дії населення з цілями його лідерів, формуються прямі відносини *маси – лідери*: лідери здатні мобілізувати маси, а останні, в свою чергу, здатні впливати на лідерів. Оскільки політична активність громадян не обов'язково означає здійснення контролю народу над урядом, то і демократії, і диктатури вчений відносить до активістського типу політичних систем. Щоправда у демократіях, на відміну від диктатур, функціонує основна структура, інституційний засіб, здатний організувати політичну участь громадян – політичні партії, які «не стільки заповнюють інституційний вакуум, скільки підтримують інституційні сили», знижують ризик нестабільності політичної системи, пов'язаний з активністю громадян [15, с. 393]. На наш погляд, використання саме модернізаційної концепції С. Гантінгтона дозволяє розглядати етнонаціональну сферу Австро-Угорщини через призму взаємозалежності рівня політичної участі громадян та рівня політичної інституціоналізації базових інститутів демократії, зокрема функціонування етнічних політичних партій в досліджуваному хронотопі.

Оскільки цей період був позначений ще й модернізацією політичної системи Габсбурзької монархії, що призвела до інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів, актуальною у розрізі нашої роботи є *теорія демократії участі*, використання якої певною мірою може вказати на, по-перше, заміну мобілізованих мас політичними партіями, які вже без участі громадян домовлялися між собою про принципи інституціоналізації, а, по-друге, на інституційні умови демократизації тогочасних суспільств Галичини і Буковини, соціальної емансипації, політичної самореалізації етнофорів в умовах кризових явищ в економічних відносинах – через часткове згорання активності у політичній сфері через активізацію діяльності щодо захисту своїх групових прав в етноекономічних та

соціокультурній сферах. Як зазначає Н. Ротар, політична суб'єктність громадянина в межах демократії участі набуває специфічних, відмінних від традиційного розуміння ролі громадянина, ознак. Адже тут основним актором стає не політичний активіст, а пересічний громадянин країни, який не використовує притаманні для традиційної політики форми політичної участі (масові акції підтримки офіційного політичного курсу, виступи на захист політичних рішень) або опосередковує свою участь через політичні інститути, а безпосередньо бере участь у політичному процесі під час виборів та у міжвиборчій період [13, с. 53–54].

Необхідними для повноцінного з'ясування теоретико-методологічних дискурсів політичної участі є теорії *електоральної участі*. Їхнє використання дозволяє досліджувати електоральну участь шляхом аналізу впливу на неї політичного простору, мотивацій та партійних ідентичностей етнофора. Це, передусім, *соціологічна теорія* пояснення електоральної участі французького геополітика А. Зигфріда. Зосібна він вважав, що на електоральний вибір громадянина опосередковано впливають три основних фактори: характер ландшафту, тип поселення та відносини власності, що разом визначають соціальну структуру суспільства та релігійний клімат. Останні ж є безпосередніми факторами, які визначають всі особливості електоральної участі окремої людини [17, с. 280].

Згодом класичне дослідження соціологічної теорії електоральної участі запропонували С. Ліпсет і С. Роккан, які зокрема вважали, що різниця, яка формується та існує між соціальними групами, забезпечує потенційне підґрунтя для політичних розбіжностей і конфліктів, тим самим створюючи проблемний простір політики та соціальну базу партій. Цим підкреслювалося, що зміст електоральної участі громадянина визначається її партійною ідентичністю [7, с. 204–206, 228–232]. Їхні дослідження продовжили студії П. Данліві, Р. Роуза та Д. Урвіна про те, що найзначимішими для електорального вибору є політичні конфлікти, які підтримують існуючі соціальні розколи (соціально-класовий і релігійний) та стабілізують політико-партійні переваги електорату [13 с. 61].

Чималого поширення в політичній науці набув *соціально-психологічний підхід* пояснення електоральної участі, репрезентований ідеями Ф. Кемпбелла, П. Конверса, В. Міллера та Д. Стокса. Зосібна вони у якості унаочнення поняття запропонували використовувати як модель формування електорального вибору т. зв. *ліяку причинності*. У її найширшій частині містяться найменш значимі для електорального вибору фактори, у найвужчій – ті фактори, що безпосередньо

впливають на електоральний вибір. Лійка причинності має власну вісь – часовий вимір, що підкреслює здатність людини як суб'єкта виборчого процесу, аналізувати політичний процес та з наближенням дня голосування відкидати або не зважати на несуттєві фактори вибору [14, с. 623, рис. 1]. Згідно із цією моделлю *рівень соціально-економічних умов* як контекст електорального процесу формує політичні протиріччя у межах економічної, соціальної структур суспільства та історичних традицій політичного процесу, визначаючи формат партійної системи та особливості формування партійних ідентичностей. Щоправда він прямо не впливає на електоральний вибір у момент голосування, а є свого роду основою для формування такого рівня – *рівня ціннісних орієнтацій*. У його межах відбувається усвідомлення людиною/групою ціннісного сегменту електорального вибору, який формується під впливом соціально-економічних факторів, соціально-групової лояльності, у т.ч. й партійної. У свою чергу рівень ціннісних орієнтацій формує останній – *рівень політичних установок*, який конкретизується авторами соціально-психологічного підходу в установках щодо кандидатів, установках щодо політичних курсів, установках щодо групових вигод та безпосередньо впливає на електоральний вибір. Відтак центральним фактором, який впливає на формування та реалізацію політичних установок є партійна ідентифікація, яка допомагає людині «споживати» політичну інформацію та слугує певною мірою фільтром для врахування усіх інших факторів електоральної участі [14, с. 623–624].

Отже, на підставі здійсненого аналізу теоретичних підходів до визначення суті, форм, чинників та моделей політичної участі громадян, сформованих у світовій політичній думці, висновуємо, що політична участь є однією з центральних категорій, яка використовується для пояснення логіки політичного процесу в умовах стабільних демократичних та перехідних політичних систем. Її інструментальне використання дозволяє визначати сутнісні характеристики політичних відносин, здійснювати дослідження еволюції взаємодії основних суб'єктів політичного процесу у період політизації етнічностей. Разом з тим, незважаючи на аналітичний характер існуючих досліджень теоретичних і прикладних вимірів політичної участі громадян, а також існуючий комплекс наукових теорій, сьогодні залишається багато відкритих питань, які виникають у процесі аналізу можливостей впливу громадян на інститути політичної системи в умовах етнонаціональної єдності та різноманітності.

## Література

1. Бортников В. Особливості участі громадян в концептуальних моделях демократії / В. Бортников // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 38–50.
2. Брубейкер У. Р. Членство без громадянства : економічні та соціальні права «негромадян» [Електронний ресурс] / Уільям Роджерс Брубейкер. – Режим доступу: <http://www.hrights.ru/text/b7/Chapter4.htm>
3. Гончаров Д. В. Теорія політичного учасця / Д. В. Гончаров. – М. : Юрист, 1997. – 285 с.
4. Даль Р. Демократія та її критики / Роберт Даль ; пер. з англ. / [под ред. М. В. Ільїна]. – М. : РосСПЭН, 2003. – 576 с.
5. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Роберт А. Даль ; [пер. з англ.]. – Харків : Каравела, 2002. – 216 с.
6. Лейпхарт А. Демократія в багатопартійних суспільствах : порівняльне дослідження / Арндт Лейпхарт ; [пер. з англ.]. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 287 с.
7. Липсет С. Структури розмежувань, партійні системи та переваги виборців. Предварительные замечания / Сеймур Липсет, Стейн Роккан // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 204–234.
8. Миллер М. Дж. Неграждане : участие в политической жизни и политическое представительство [Електронний ресурс] / Марк Дж. Миллер // Режим доступу : <http://www.hrights.ru/text/b7/Chapter7.htm>
9. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : [Монографія] / І. С. Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
10. Основи демократії : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А.Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
11. Ротар Н. Проблеми політичної участі в теорії демократії Йозефа Шумпетера / Н. Ротар // Історико-політичні проблеми сучасного світу : Збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2005. – Т. 10–11. – С. 307–315.
12. Ротар Н. Проблеми політичної участі в теорії демократії Роберта Даля / Н. Ротар // Науковий вісник Чернівецького національного університету : Збірник наукових праць. – Вип. 272 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 268–273.
13. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : [Монографія] / Н. Ю. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.
14. Ротар Н. Ю. Класичні теорії електоральної участі: проблеми адаптації до аналізу перехідних суспільств / Н. Ю. Ротар // Держава і право. – Вип. 27. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – С. 621–628.
15. Хантингтон С. Політичний порядок в змінюючихся суспільствах / Сэмюэл Хантингтон ; [пер. з англ.]. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
16. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Йозеф Шумпетер ; [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1995. – 528 с.

17. Jiří Subrt a kolektiv. Soudobá sociologie II (Theorie sociálního jednání a sociální struktury). – Praha : Univerzita Karlova v Praze ; Nakladatelství Karolinum, 2008. – 392 s.
18. Kaase M. Partizipation / Max Kaase // Wörterbuch Staat und Politik / Hrsg. von Dieter Nohlen. – 3., überarb. Auflage. – München ; Zurich : Piper, 1995. – S. 525–526.
19. Lardy H. Citizenship and the right to vote / Heather Lardy // Oxford Journal of Legal Studies. – Oxford, 1997. – Vol. 17 (1). – P. 75–100.
20. Marsh A. Political Action : A theoretical perspective / Alan Marsh, Max Kaase // Political Action. Sage Publication / Ed. by S.H. Barnes, M. Kaase. – Princeton, 1979. – Ch. 2. – P. 28–42.
21. Parry G. The idea of political participation / Geraint Parry // Participation in politics / Ed. by G. Parry. – Manchester : Manchester University Press, 1972. – P. 3–38.
22. Parry G. Political participation and democracy in Britain / Geraint Parry, George Moysier, Neil Day. – Cambridge (England), New York and Port Chester : Cambridge University Press, 1992. – 509 p.
23. Verba S. Participation in America : Political Democracy and Social Equality / Sidney Verba, Norman H. Nie. – N.Y., 1972. – 428 p.

*В статье рассматривается категория «политическое участие» как один из индикаторов измерения и процессов демократизации в полиэтнических государствах, институционализированный механизм влияния граждан на функционирование политической системы, формирование политических институтов и процесс выработки политических решений, с помощью которого реализуются артикулированные или общественно-политические интересы. Большинство положений теорий политического участия, сформированных для анализа политического процесса в условиях этнонационального единства и разнообразия, обладают адаптивными возможностями для анализа особенностей процесса реализации политического участия этническими политическими акторами.*

**Ключевые слова:** политическое участие, политическая система, этнические политические акторы, дуалистическая империя.

*In the article analyzed the category of «political participation» as one indicator measurements welding and democratization processes in multi-ethnic states, institutionalised mechanism for citizens to influence the functioning of political system, formation of political institutions and the policymaking process by which they are implemented articulated socio-political interests. Most provisions of the theories of political participation, formed to analyze the political process in terms of ethno-national unity and diversity, have adaptive capabilities for analyzing characteristics of the process of political participation of ethnic political actors.*

**Key words:** political participation, political system, ethnic political actors, the dual empire.



**Монолатій Іван Сергійович** – професор кафедри політології  
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор  
політичних наук.

Рецензент: проф. Зеленько Г. І.